

sistematična imena pišejo strokovnjaki tako pri rastlinah kot pri živalih z veliko začetnico, Č. pa dosledno z malo. Pripomniti moramo,¹ da smo natančneje pregledali le nekaj čez 100 strani in da bi bilo teh napak in pomanjkljivosti dosti več, če bi sistematično pregledali ves tekst.

Slovenski zdravstveni besednjak bo kot Černičevo življenjsko delo spodbuda za podobna taka nadaljnja dela in je zaradi tega po pravici zbudil zanimanje doma in v tujini. V njem bo našel bralec obilo koristnega, moral ga bo pa uporabljati s primerno kritičnostjo.

A. Košir

¹ Ocena je kolektivno delo članov medicinske sekcije pri terminološki komisiji SAZU.

Zapiski

IZ ZGODOVINE UDOBNE SLOVENŠČINE

Ljubljana, v letu 2057. Čeprav je med bralci močno razširjeno mnenje, da o jezikovnih vprašanih ni treba pisati, odkar so bile v jeziku porušene vse pregrade in jezovi, se nam zdi to mnenje vendarle pretirano in zato napačno. Če nič drugega, je o teh rečeh mikavno razpravljati že iz gole zvedavosti, ki nas navaja, da želimo poznati preteklost. In ravno slovenščina se je v zadnjih sto letih tako spremenila, da mora biti bežen pogled v njeno zgodovino kratkočasen tudi za tiste, ki se jim zdi pisanje o jeziku mlatenje prazne slame.

Ze to, da pravimo današnji slovenščini »udobna«, opozarja misleče ljudi, da je moralo biti nekoč drugače, zakaj današnja slovenščina je udobna očitno v primeri z nekdanjo, ki ni bila udobna, ker se je držala slovniških, pravopisnih in kdo ve kakšnih še pravil. Boj za udobno slovenščino je bil dolgotrajen in dostikrat tudi zelo težaven, in le malo nam lahko povedo o njem vidnejši mejniki na tej dolgi poti, recimo leto 2038, ko je bila slovenščina črtana kot jezik na vseučilišču, ali leto 1998, ko je nehal izhajati zadnji jezikovni časopis. Pot do takih zmag je bila namreč polna manjših bojev in spopadov, v katerih si je udobna slovenščina — neopazno za oči javnosti — počasi, toda vztrajno pridobivala ped za pedjo ozemlja. Tudi po letu 2038 so še trajale manjše praske, dokler ni poseglo v spor pisateljsko društvo samo in se z vso svojo veljavo zavzelo za novodobno spoznanje, po katerem se domačega jezika nikomur ni treba učiti dalj ko do konca ljudske šole. Do tedaj se vsakdo nauči toliko pisati, da lahko zapisuje vse, kar mu prihaja na misel in kar sliši okoli sebe, to pa je za pisanje materinščine popolnoma dovolj. Ne samo, da pišemo tako bogatejši in pristnejši jezik, vrh tega smo dobili obilo časa, da se lahko bolj posvečamo tehniki in drugim panogam, ki so toliko pomembne v našem enaindvajsetem stoletju.

Če zasledujemo razvoj še nekoliko nazaj v zgodovino, bomo opazili prve močnejše zarodke udobne slovenščine tam okoli sredine preteklega stoletja, in če hočemo izbrati kako močnejše poudarjeno letnico, potem se lahko ustavimo v letu 1957, torej ravno pred sto leti. Tedaj je namreč izšlo več knjig, v katerih so pisatelji ali prevajalci vedoma ali ponevedoma prihajali v tako nasprotje s tedaj veljavnimi pravili in omejitvami, da njihova dela upravičeno štejemo med temeljna dela udobne slovenščine. Ker bo naše bralce gotovo zanimalo izvedeti, kakšne so bile posebnosti tedanje slovenščine, jim bomo ponazorili vsaj nekatere ob knjigi »Rimljanka«, ki je izšla tistega leta. Roman je bil preveden iz italijanščine in napisal ga je Alberto Moravia, nekoč zelo slaven in priljubljen, danes pa po pravici močno pozabljen pisatelj. Pogledali bomo, kaj je prevodu očitala tedanja jezikovna kritika, in bomo ob tem lahko najlepše primerjali današnjo slovenščino s tedanjo.

Se najmanj so knjigi očitali uporabo raznih besed, ki so jih tako imenovani »puristi« brez uspeha preganjali tudi iz vrste drugih knjig: neumorno (tedaj so zahtevali namesto tega »neutrudno«), oklevati, prekiniti, uporno

(tedaj so imeli za en pomen te besede »trdovratno«), razgovor (za danes izumrli »pogovor«), čistoča (nekoč so pisali »snaga«), izgleda, predpostavljam, zavisi (tedaj so pravili okorneje »je odvisno«), sestajati se (za zastarelo »shajati se«), posluževati se, potankost, zlokobno in še več podobnega blaga. Bolj pa so jezikovni dlakopecpi zavpili ob spremembah, ki so uvajale novo slovnico in s tem pripravljale čas, ko so slovnico sploh odpravili.

Razkačeni puristi so morali požirati v »Rimljanki« takele izraze: zavedla (tedaj so terjali za neki pomen »zavedela«), s pomočjo svoje lepote (»pomoč« je bila nekoč dovoljena le, kjer je šlo za osebo), kdajkoli (nekoč se je ta »koli« pritikal le prislovu »kadar«), ki me je začudila, čudilo me je (tedaj so terjali »začudil sem se«); nadaljevala sem s poziranjem, prenehali z večerjo (puristi so pisali »še naprej sem pozirala, nehali večerjati«), v primeru sile, ob priliki najinih priprav (tedaj se jim je zdelo dosti »v sili«, »ob najinih pripravah«), po tolikih mesecih (nekoč so razločevali »po toliko« in »po tolikih«), med dvema vrati (to je veljalo nekoč za hudo napako) in »večerja je pripravljena za dvoje« (pri vratih so puristi terjali »dvoja«, tukaj pa »dva«).

Predlog »do« se je tiste čase manj uporabljali, zato so bili puristom strahota takile stavki: stopil je do gramofona, po prstih stopila do peči — po njihovem je bilo tukaj prav le »k peči, h gramofonu«. Glede osebnih in svojilnih zaimkov so imeli nekoč stroga pravila, po katerih se je zdelo narobe, če je kdo zapisal: bila sem za moja res mlada leta, šla sem v mojo ubogo sobo, bedak si s tistimi tvojimi mišicami. Pravila o zaimkih so bila sploh hudo zapletena; tako se jim je zdelo potrebno reči »nobeden izmed nas štirih« namesto »nihče od štirih« in »nobeden izmed vaju« za današnje »nihče od vaju« (to pa beremo že v »Rimljanki«). Močneje je bilo že tedaj razširjeno današnje enačenje moškega in srednjega spola, ki ga kažejo primeri: očala, skozi katere; dejanju, za katerega vedo. Nekoč so razločevali med »poročiti« in »poročiti se«; zasluga »Rimljanke« je med drugim, da je dosledno uporabljala le »poročiti« za oba pomena.

Mikavno je izvedeti, da se je »ne da bi« nekoč vezal s četrtnim sklonom, medtem ko v »Rimljanki« že beremo: ne da bi prižgala luči, ne da bi imela pri tem mučnega občutka. Pač pa so nekoč terjali »tisto, česar« v stavkih, kakor: tisto, kar nista nikdar imela... Enako bo marsikateri bralec z začudenjem slišal, da je imela slovenščina nekoč tudi pogojnik preteklega časa. »Rimljanka« se odlikuje s tem, da je skoraj brez izjeme uporabljala samo sedanji pogojnik tudi tam, kjer so tedanja pravila zahtevala preteklega. Tudi sklonc so nekoč močneje razločevali, tako da se jim je zdelo hudo napačno »pri komur hočete«, »o ničemur drugem« ali »v čemur danes vidimo«.

Prav tako je »Rimljanka« močno pripomogla k današnji udobni rabi predlogov, saj lahko vezemo skoraj vsak predlog z vsako obliko, medtem ko so to nekoč ostro ločevali in niso pisali »poslovili sva se z Ginom«, temveč »od Gina«, ne »nistem posumila vanj«, temveč »o njem«, ne »v to sem prepričana«, temveč »o tem«. »Pomanjševalnica od Giacoma je« je kajpada veljala za napačno, »od« se je zdel odveč. Podobno stroga je bila raba krajevnihi prislovov: »ne da bi dvignil oči iznad platna« niste mogli reči namesto »ne da bi odtrgal oči od platna«. Do posebne veljave je pripomogla »Rimljanka« oziralniku »ki«, ker ga je uporabljala v tedaj neznanih zvezah: »tisto krepko, ki zrela leta dahnejo«, »tisto poniževalno, ki sem ga videla«.

Nekoč je veljalo pravilo, da sorodnih besed ni mogoče uporabljati izmenično. Morale so priti knjige, kot je bila »Rimljanka«, da se je začelo pisati »izkušnja« za »preskušnja«, »ovrgla« za »zavrgla«, »otipljivo« za »očitno«, »zanos« za »poudarek«. Puristom, ki so bili vajeni samo zgibati denar, je moralo biti grozno, ko so brali stavke »bankovec zvit v četrtinko« ali »vzela stotak, ga pripognila na štiri... on ga je spet zvil«. Pravi tako jim niso šle v glavo zveze »pohotno lena«, ko so pričakovali »nasladno lena«, ali »hotljiv glas« za »nasladen glas«; da »je z njo ljubkoval« se jim ni zdelo prav za »da je z njo ljubimkal«, kakor niso bili do tedaj nikoli slišali o »urejenih« ljudeh. Vik in krik so zagnali zavoljo besede »vpadljiv«, ki se jim je zdela narejena po hrvaškem »upadljiv«, posebno ko so videli, da nadomešča v »Rimljanki« enkrat besedo »viden« (vistoso), drugič »robot« (grossolano). Enako jih je bodla »poročna srajca« ali danes splošno priljubljena »nekollebljivost«.

Kdor se veseli današnje udobne stave vejic, ko jih pišemo, kakor se komu zazdi, naj se zaveda, da ni bilo zmerom tako. Stavo vejice so določala zelo stroga pravila, in »Rimljanke« se je zelo pogumno zagnala proti njim s takimile stavki: »kot da imam, namesto teh cunj, na sebi...«; »...mi je bil celo všeč, vendar, razen tedaj, ko sem ga videla...«; »ne govoriti, seveda, o poroki«; »živimo samo enkrat in, po smrti, lahko noč«; »ob teh besedah se je, navidez s težavo, dvignil«. Dostikrat pa slovenitelju tudi to še ni bilo dovolj in se je odločno lotil tudi tedaj veljavnega besednega reda. Pri tedanjih zagrizenih puristih je zbudil hudo kri s stavki, kakršni so tile:

»da o Astariti, vsaj za zdaj, je bolje ne govoriti«; »da spremembe, ki so se pokazale, so bile tisto...«; »Zdelo se mi je, da bolj kot ljubiti, ga hočem...«; »da kljub zaslužku... si nisem mogla«; »Kot so ugotovili, orožje... je bil težak obtežilnik«; in v pravi osir sta dregnila stavka, zapisana že čisto v duhu udobne slovenščine: »da bo vsakdo, raje kot iti v zapor, poskušal...« in pa »In bova vedno bila skupaj«. V jezi nad tem so puristi kar prezrli, da je »Rimljanke« vpeljala novo sklanjanje svojilnih pridevnikov, narejenih iz moških osebnih imen, kot »Astarita — Astaritinih« in »Moravia — Moravijin«.

Da so se vse te spremembe, ki so močno načele trho stavbo tedanje slovenščine, tako naglo uveljavile, je pripisati tudi veliki razširjenosti knjige. Prva izdaja je bila brž po izidu razprodana in delo je doživelo še dva natisa, 1963 in 1970. Ko je bil razprodan tretji natis, so bile pridobitve iz »Rimljanke« že splošna last beročih Slovencev, na obzorju se je začela kazati udobna slovenščina.

Janez Gradišnik

KAKO NAJ V RAZREDU BEREMO?

Nekajkrat sem že zasledil v Jeziku in slovstvu članke o obravnavanju literarne zgodovine in branju tekstov v srednji šoli. Različna mnenja so bila pri tem izražena, različne ugotovitve izrečene. Dopolnilo naj bo moje razmišljanje o tem, kako naj se predavatelj literature loti branja, da bo imel pri pouku čimveč uspeha in zadovoljstva.

Nobenedga dvoma ni, da je treba literarno zgodovino razlagati samo ob tekstih. Saj bi sicer nujno morali zaiti v golo navajanje biografskih in bibliografskih podatkov, ki seveda nimajo smisla in so za dijake samo balast, če niso podprti z razlago najznačilnejših odlomkov iz del posameznih avtorjev. Mislim, da se pri tem po naših šolah ne greši mnogo. Saj je menda osamljen tisti primer — sam sem bil priča — ko je predavatelj 4. razreda na začetku učne ure navedel nekaj letnic iz Jurčičevega življenja, nato brez reda nametal kopico naslovov njegovih del, za zaključek ure pa, ne vem čemu, prebral odlomek iz Stritarjeve Svetinove Metke. Na mojo pripombo, da bi bilo vsekakor primerneje obravnavati odlomek iz Sosedovega sina ali kakega drugega Jurčičevega dela, mi je odgovoril, da je te odlomke bral že prej. Menda takrat, ko so govorili o Trubarju! Da tako ni mogoče doseči pri literarnem pouku bogve kakšnega uspeha, je seveda popolnoma jasno. Pravilna pot pri pouku slovstvene zgodovine je tej prav nasprotna. Obravnavanju berila naj šele slede podatki o avtorju, njegovem delu itd. Ker se je o obravnavanju beril že dosti pisalo, se bom omejil na to, kako naj se bere.

Otroci v nižjih razredih gimnazije zelo radi bero, in sicer tudi v razredu pri pouku materinščine. Navadno je celo tako, da si žele pri pouku slovenskega jezika samo tistih ur, ko bodo brali. Slovnične ure so jim nadvse zoprne. O tem, zakaj je dijakom slovnica zoprna, bi bilo treba obširneje spregovoriti kdaj drugič. Prepričan pa sem, da je pri tem krivda predvsem na nas samih, ker ne znamo slovničnega pouka povezati z vsem drugim in se ga tudi sami z odporom lotevamo. Bistvo krivde pa je v tem, da pri pouku še vedno razlikujemo slovnično uro od literarne ter nočemo spoznati, da sta slovnična razlaga na eni strani ter idejna in stilna analiza na drugi samo dve poti za pravilno in popolno razumevanje literarne umetnine. Na to bi bilo treba najbolj misliti pri reformi našega pouka, tu je potrebna korenita sprememba.

Dijaki torej najrajši bero. To bi bilo seveda zelo pozitivno in bi njihovo vnemo za branje morali samo pohvaliti, ko se ne bi za tem skrivalo pogosto